

УДК 316.74

МОДЕЛЬ РЕЛІГІЙНЕ / СЕКУЛЯРНЕ В МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Н. В. Вашрова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,
natalia.links@gmail.com*

У статті розглянуто особливості вивчення взаємодії між релігією та суспільством у сучасних соціологічних дослідженнях. Зокрема проаналізовано методологічні особливості схеми релігійне / секулярне, як однієї з центральних інтерпретативних моделей для пояснення сучасної ролі релігій у суспільстві. Описано розвиток понять релігійне та секулярне у західних соціальних науках, їх взаємодія з поняттями приватне та публічне. Особливу увагу звернуто на розроблення теорій про публічну роль релігій у сучасному світі на прикладах, що стосуються суспільно-релігійних відносин не тільки у США та Європі, а і в інших регіонах світу. На прикладі українських досліджень показано можливі варіанти застосування моделі релігійне / секулярне для соціологічних досліджень, що могло би допомогти виявити додаткові аспекти, що характеризують взаємодію релігійного та суспільного в Україні.

Ключові слова: релігійне, секулярне, приватне, публічне, публічні релігії.

В українському суспільстві протягом різних історичних періодів релігійний компонент активно інкорпорувався до культурного та політичного життя, створюючи такі культурно-релігійні зв'язки та ідентичності, в яких іноді важко аналітично відокремити один компонент від іншого та визначити, що саме в цьому сплаві є суто релігійне, а що культурне. Відповідно певні труднощі виникають і у визначенні характеру та ступеня впливу релігійного на суспільне. Тому, звертаючись до проблеми взаємодії релігії та суспільства, ми ставимо за мету запропонувати таку теоретично-інтерпретативну рамку, в межах якої можливо отримувати більш змістовні відповіді на питання про співвідношення та взаємовплив релігійного та суспільного. Нашими завданнями є розгляд історичних та наукових передумов виникнення моделі розподілу явищ життєвого світу на релігійне та секулярне, особливості її сучасної інтерпретації, її переваги в аналізі суспільних процесів та можливі варіанти застосування для соціологічних досліджень в Україні.

Якщо подивитися на практику використання термінів релігійне та секулярне як аналітичних категорій, то вона є найбільш характерною для соціальних наук в Європі та Америки. Ці терміни вживаються у політології (для пояснення ідеї державно-релігійних відносин), в релігієзнавстві та соціальній антропології (для репрезентації феномену релігії та релігійного життя), у філософії та соціології (для інтерпретації явищ життєвого світу людини і суспільства та ін.). Підставою для залучення термінів

до різних дисциплін стали особливості історично-релігійного, соціально-політичного та наукового розвитку західних суспільств.

Серед історично-релігійних чинників варто згадати той факт, що на Заході термін “секулярний” (saeculum) існував ще в середні віки в рамках католицького церковного дискурсу. Це поняття разом з терміном сакральний виражало ідею розрізнення двох рівнів існування. Ознака “сакральний” презентувала ідею надприродної реальності та відносилася до вищого часу, “секулярний” – до звичайного, профанного. Подібне розрізнення закладалося і в терміни духовне / земне (spiritual / temporal), трансцендентне / іманентне [1, с. 32].

З огляду на такий розподіл, певні періоди часу, місця, особи, інституції та дії розглядалися з точки зору їх відношення до одного з двох вимірів. Наприклад, світська влада – це феномен, що належав до земної реальності, проте наділявся легітимністю через своє відношення до сакрального виміру (влада, що походить від Бога та відтворює встановлений ним порядок для світу). В той самий час приходські священики теж вважалися секулярними, бо мали справу з тим, що належало до земного світу, на протигагу до священиків-монахів, які жили згідно з порядком, що належав до вищої реальності [1, с. 32].

На думку деяких західних дослідників (зокрема Ч. Тейлора та Х. Касанови), сучасний західний науковий та політичний дискурс розуміння секулярного / релігійного пов’язаний з переінтерпретацією цих понять в релігійній практиці та богословській думці західного християнства. Вони звертають увагу на те, що з розвитком середньовічних міст та мирянських християнських спільнот ідея досконалого релігійного життя почала виноситися поза межі монастирів та застосовуватися до інших сфер, до так званого земного чи секулярного світу. Після Реформації в рамках протестантських рухів межі між релігійним та секулярним стали ще більш рухливими та менш чіткими, що, на думку Х. Касанови, заклало підстави для виникнення такого явища як сучасна американська громадянська релігія. Тоді як в рамках католицького дискурсу, найбільш характерного для континентальної Європи, межі між релігійним та секулярним хоча і змінювалися, проте залишалися більш чіткими [2, с. 7].

Під впливом певних соціально-політичних факторів (зокрема, Французької буржуазної революції в Європі та процесам модернізації в Європі та Америці) різні моделі співвідношення релігійного та секулярного спровокували відмінний ефект у взаємодії релігії та суспільства в країнах Європи та Америки. В першій половині 20 століття релігійне життя в Америці не переживало такого занепаду, як у Європі, тому в науковому дискурсі були популярні теорії, що розглядали ефективну взаємодію релігійного та суспільного (наприклад, теорія раціонального вибору та роботи Іанаконе, Старка, Фінке). Для Європи навпаки були характерні більш суттєві трансформації релігійної сфери та занепад традиційних форм релігійності, що призвело до розроблення в соціальних науках теорії секуляризації.

В рамках теорії секуляризації модель релігійне / секулярне стала вихідним пунктом для пояснення трансформації релігійного життя на Заході у 19–20 столітті. Зокрема аналізувався факт підвищення значимості та поширення у суспільстві явищ секулярного характеру на фоні втрати релігією своїх попередніх ролей та сфер впливу. Саме в

цьому контексті релігійне / секулярне почало співвідносити з концепцією приватного / публічного.

На думку дослідників, особливу роль відіграв процес диференціації та автономізації різних сфер суспільного життя [3, с. 188]. Функції релігії та діяльність релігійних інститутів переосмислювалися та переорієнтовувалися таким чином, щоб визначити для них більш властиве місце, відповідну нішу, що є відділеною від інших сфер (наприклад, відділення церкви від держави та втрата домінування у сфері освіти). Соціальні інституції стають автономними та вільними від впливу релігії та починають оперувати принципами, що безпосередньо відносяться до їх специфічних соціальних функцій та є незалежними від релігійних цінностей та критеріїв (наприклад, домінування в економічній та політичній сфері логіки ринку та раціонального розрахунку). Статус “секулярних” набуває більшість суспільних сфер життя, в яких “релігійний елемент” або зменшує діапазон та інтенсивність впливу, або стає зовсім відсутнім.

Оскільки зв’язок з релігією, релігійними символами, нормами та інституціями вже на забезпечується державою чи громадськістю, не є обов’язком чи суспільно бажаною характеристикою, то стає предметом індивідуального вибору та виразом особистої релігійності людини. Як результат – релігія та “релігійне” починають відноситися до приватного життя людини, до приватної сфери, тоді як публічна сфера позначається характеристикою “секулярна”. Очевидно, що поєднання релігійного та приватного, з одного боку, та відділення їх від секулярного та публічного – з іншого, призводить до значної втрати релігією свого соціального впливу.

На підставі того, що релігія в попередні історичні періоди виконувала важливі суспільні функції, в соціології прийнято розглядати цей феномен найперше через його соціальні ролі. Навіть субстанціональні визначення релігії (поряд з безпосередньо функціональними) характеризуються зв’язком з колективним чи суспільним фактором [3, с. 185–186]. Тому зрозуміло, чому в науковому соціологічному аналізі середини 20 століття трансформація “релігійного” оцінювалася, як стрімкий занепад релігії, що може закінчитися повним зникненням цього феномену як соціально значимого факту.

Розвиток теорії секуляризації викликав багато дискусій з приводу оцінки суспільно-релігійних змін. Виникла ціла традиція критики цієї теорії. Науковці пробували знайти підхід, який би фокусувався не стільки на занепаді традиційних елементів “релігійного”, скільки на переорієнтації релігії та її пристосуванні до сучасних умов та виникненні нових форм взаємодії з політичним та публічним.

Один з таких підходів був запропонований в кінці 20 – початку 21 століття. Основними категоріями його аналізу стали поняття “деприватизація релігії” “публічні релігії”, “релігія та публічна сфера”. Ця тема згадується у публікаціях Х. Касанови, Ч. Тейлора, Ю. Хабермаса, К. Калхуна та ін. На сучасному етапі – це найбільш популярна перспектива вивчення взаємодії релігії та суспільства.

Науковці стверджують, що така переорієнтація та вивчення релігії не лише як частини приватної сфери, але як впливового елемента політичного та публічного життя пов’язана з необхідністю проаналізувати та пояснити глобальні тенденції, що проявилися в різних сучасних суспільствах [2, с. 3–6]. Зростання релігійного фундаменталізму, розвиток та поширення нових релігійних рухів, спроби традиційних церков бути при-

сутніми у публічному просторі, звернення до релігійної мотивації та ідентифікації у міжнаціональних чи політичних конфліктах та інші процеси пригорнули увагу науковців до питання суспільної ролі релігії. Свою роль так само відіграли спроби глобального компаративного аналізу взаємодії релігії і суспільства по цілому світу та критика західних підходів дослідниками, що походять з інших регіонів світу (Т. Асад, С. Махмуд). З огляду на перераховані причини, почав розвиватися підхід, що припускає присутність релігії на політичній арені та пробує врахувати відмінні від західної моделі варіанти взаємодії релігії та суспільства.

У своєму науковому аналізі дослідники найперше звернулися до двох тем: перша – це демонстрація емпіричних прикладів, що свідчать про залучення релігії до різних сучасних соціально значимих процесів та друга – переосмислення концептів релігійне / секулярне у відношенні до більш глобального контексту, різних культурних та релігійних форм.

Наприклад, Ч. Тейлор у своєму аналізі порівнює статус релігійного / сакрального в різні історичні періоди. Він вважає, що в стародавніх суспільствах, у так званому “зачарованому” світі, (відсилання до ідеї М. Вебера про сучасне “розчаровування” світу) існував сильний контраст між сакральним та профанним. Під сакральним Тейлор розуміє спеціальні місця (такі, як церква), спеціальних агентів (таких як священики), спеціальні періоди часу (такі як великі свята) та спеціальні дії (такі як служіння Меси), в яких було присутнє щось божественне чи святе. В ті часи Бог був присутній в суспільстві через зв’язки, що утворювалися між секулярним та сакральним (наприклад, правління королів відображало більший божественний задум, який вони презентували у секулярному вимірі, тому суспільство існувало не лише в секулярному, але і у вищому вимірі). Потім принцип трансформувалася в ідею про те, що у суспільстві не стільки присутній сам Бог, скільки діючий в ньому моральний порядок є відображенням божественного плану. Тому люди можуть розбудовувати суспільство згідно з цим планом (такий підхід можна побачити в Американській декларації незалежності: люди створені рівні та наділені творцем невід’ємними правами) [4].

Тейлор наголошує на тому, що дихотомія релігійне / секулярне, що існувала до модерної доби, передбачала наявність сакральної сфери, як невід’ємної частини існування, лише час від часу звужувалися її права та поширення. Проте від 17 століття постало нове розуміння соціального життя, коли секулярне почало розумітися без відношення до сакрального та вищого часу, та поширилося на інтерпретацію всіх проявів життя. Отже, розподіл на сфери (сакральні та профанні) існував раніше, але нижчий рівень ніколи не розумівся без відношення до вищого рівня. Ідея самодостатності секулярного прийшло разом з ідеями французької революції. Тейлор стверджує, що у сучасне розрізнення між секулярним та релігійним входить чітке розрізнення між іманентним та трансцендентним з одного боку, та публічним та приватним з іншого. Науковець вважає, що історично сформоване чітке розрізнення між сакральною та профанною сферою, що було характерно для західного християнства, дало підставу для того, що у суспільстві врешті-решт розвинулася ідея, що проголошувала незалежність іманентного від трансцендентного [1].

Інший дослідник, Х. Касанова, у своїй праці “Публічні релігії у сучасному світі” (1994) переосмислює теорії секуляризації у світлі глобального відродження релігії

протягом останніх чотирьох десятиліть та аналізує феномен “деприватизації” або поверненні релігії до участі в публічній сфері. Він застосовує дихотомію публічне / приватне, для аналізу державно-церковних-суспільних відносин [5]. В іншій своїй публікації “Що таке публічна релігія?” він робить аналітичне розрізнення трьох сфер публічності: держава (state), політичне суспільство (political society) та громадянське суспільство (civil society), до яких відносяться три різні типи публічної релігії. Прикладом публічної релігії на державному рівні є офіційна державна церква. Релігії, що мобілізують свої інституційні ресурси для участі в політичних процесах через політичні партії, соціальні рухи та такі організації, що лобюють їх інтереси – це публічна релігія у контексті політичного суспільства. Рівень громадянського суспільства включає в себе всіх, хто може брати участь у відкритій публічній дискусії про громадські питання, державну політику, загальне благо та добробут [6, с. 111–112].

Х. Касанова звертає увагу не те, що у сучасному світі такі дихотомічні пари, як сакральне / профанне, трансцендентне / іманентне, релігійне / секулярне не є синонімічними схемами (наприклад, в певних випадках поняття трансцендентного не обов’язково має релігійний характер, а така секулярна реальність, як нація, громадянство, права людини та інші явища, навпаки можуть набувати сакрального значення) [2, с. 7].

Таким чином, у дослідженнях сучасних західних науковців модель, що відображає взаємодію між поняттями релігійне та секулярне стала одним з інструментів, за допомогою якого описуються суспільно-релігійні відносини та оцінюється роль та ступінь впливу релігії на різні аспекти соціального життя.

Якщо звернутися до вивчення релігії в Україні, то можна побачити, що в контексті різних соціологічних досліджень та теоретичних розробок проводиться систематичний аналіз релігійної ситуації в країні [7]. Серед них є спроби оцінити суспільну роль релігії через визначення тих сфер, в яких респонденти очікують присутності релігійних норм чи практик. Наприклад, дані всеукраїнського опитування за 2010 рік свідчать про те, що переважна більшість респондентів бачить роль релігії у впливі на моральність та духовність людини (78,5%), а так само у захисті найбільш вразливих прошарків населення (78,3%). Поряд з тим, важливе місце відводиться релігії у відродженні національної свідомості та культури (70,8%). Так само значна частина респондентів вважає релігію елементом політичного життя та одним з чинників демократичного суспільства (42,4% та 55,8%). Проте, виникає питання, що саме розуміють респонденти у цих питаннях під загальним терміном релігія та в яких діях бачать її участь у політичних процесах. Наприклад, якщо подивитися на дані, що стосуються інституційної релігії та її представників (церква та священники), то 62,9 % респондентів вважають, що Церква не повинна втручатися у відносини між людиною та владою, 49,8% – що священники не мають балотуватися до Верховної та місцевої рад, оскільки це суперечить їх місії, а ідею запровадження інституту державної Церкви підтримують лише 9,8%. Так само дуже незначна кількість респондентів зазначила, що прислуховується до політичних думок та ідей, що пропагуються в їх релігійних організаціях (3,1%), та ці позиції можуть впливати на політичний вибір респондентів (3,7%).

Якщо подивитися на дані, що подають регіональні дослідження (наприклад, опитуванні мешканців Львівської області, 2011)¹, то більшість респондентів зазначає, що залучає релігійні цінності до формування своїх поглядів на політичні питання та суспільні процеси (46,1% та 66,6%). Як бачимо, у формулюванні цього питання вживалося відсилання до більш загального поняття релігійних цінностей, а не до позицій певних релігійних інституцій. В результаті відсоток став досить високим. Звичайно, ці дані стосуються Західного регіону, де ступінь релігійності є більш високим, ніж в інших регіонах України, однак це пригортає увагу до певних нез'ясованих проблем у дослідженнях. Так, у наведеному прикладі по Львівській області найбільша частина респондентів, що відзначила про залучення релігійних цінностей, обрала варіант “частково залучаю”. Можна припустити, що існує певне розрізнення, яке роблять для себе респонденти, коли вирішують, що стає або не стає властивою сферою впливу для певних релігійних факторів. З огляду на це, розробка дослідження на підставі моделі релігійне / секулярне могла би допомогти виявити додаткові аспекти, що характеризують взаємодію релігійного та суспільного в Україні. Зокрема, дізнатися, які саме явища, норми і практики люди вважають специфічно релігійними, та в якій площині вони бачать властиву реалізацію різних конкретних релігійних феноменів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Taylor Ch. Western Secularity / Charles Taylor // Rethinking Secularism. – New York : Oxford University Press, 2011. – P. 31–53.*
2. *Casanova J. Religion, Politics and Gender Equality. Public Religions Revisited: draft working document / Jose Casanova. – UNRISD, 2009. – 29 p.*
3. *Hamilton Ma. The Sociology of Religion: theoretical and comparative perspectives / Hamilton Malcolm. – New York : Taylor & Francis Group, 2002. – 308 p.*
4. *Taylor Ch. Religious mobilizations // Public Culture. – Duke University Press, 2006. – Vol. 18 (2). – P. 281–300.*
5. *Casanova J. Public Religions in the Modern World / Jose Casanova. – Chicago : The University of Chicago Press, 1994. – 345 p.*
6. *Casanova J. What Is a Public Religion? / Jose Casanova // Religion Returns to the Public Square: Faith and Policy in America. – Washington : Woodrow Wilson Center Press, 2003. – P. 111–139.*
7. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин: інформаційно-аналітичний матеріал до Круглого столу. – К. : Центр Разумкова, 2011. – 82 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.04.2013

Прийнята до друку 10.05.2013

¹ За даними опитування по Львівській області кафедри Історії та теорії соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011.

RELIGIOUS / SECULAR MODEL IN SOCIOLOGICAL RESEARCH

N. V. Vashrova

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000,
natalia.links@gmail.com*

The article describes the features of studying the interaction between religion and society in contemporary sociological research. It is focused on methodological features of the religious / secular scheme, as on the central interpretive model which explains the role of religion in modern societies. Article describes the development of “religious” and “secular” concepts in the Western social sciences, their interaction with the “private” and “public” concepts. Special attention is paid to the development of theories about the public role of religion in the modern world, which take into account examples that relate to the social and religious relations not only in the U.S. and Europe, but also in other regions of the world. On the example of Ukrainian case it shows possible applications of religious / secular model for sociological research, which could help to identify additional aspects that characterize the interaction between religious and social elements in Ukraine.

Key words: religious, secular, private, public, public religions.

МОДЕЛЬ РЕЛИГИОЗНОЕ / СЕКУЛЯРНОЕ В МЕТОДОЛОГИИ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Н. В. Вашрова

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, Украина, 79000,
natalia.links@gmail.com*

В статье рассмотрены особенности изучения взаимодействия между религией и обществом в современных социологических исследованиях. В частности проанализированы методологические особенности схемы религиозное / секулярное, как одной из центральных интерпретативных моделей для объяснения современной роли религий в обществе. Описано развитие понятий “религиозное” и “секулярное” в западных социальных науках, их взаимодействие с понятиями “частное” и “публичное”. Особое внимание обращено на разработку теорий о публичной роли религии в современном мире на примерах, которые касаются общественно-религиозных отношений не только в США и Европе, но и в других регионах мира. На примере украинских исследований показаны возможные варианты применения модели религиозное / секулярное для социологических исследований, что могло бы помочь выявить дополнительные аспекты, характеризующие взаимодействие религиозного и общественного в Украине.

Ключевые слова: религиозное, секулярное, частное, публичное, публичные религии.